

THE SELFLESSNESS OF THE JADIDS IN THE CONTEXT OF POSITIVIST PHILOSOPHY

Otabek Makhmudjonov

Independent Researcher at the Institute of Socio-Spiritual Studies

*Director of the Is'hoqxon Ibrat – Museum of Remembrance of the Victims of Repression
Tashkent, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: Jadids, selflessness, altruism, positivist philosophy, Auguste Comte, Fitrat, Behbudi, Avloni, Cholpon, enlightenment, national awakening, empathy, compassion, moral values.

Received: 19.10.25

Accepted: 20.10.25

Published: 21.10.25

Abstract: This article examines the phenomenon of selflessness in the activities of the Jadids from the perspective of positivist philosophy. It explores the historical roots of prioritizing collective interests over personal ones, as well as their scientific and philosophical interpretations. Particular attention is given to Auguste Comte's introduction of the concept of "altruism" into science and philosophy, highlighting its importance for social progress. The article analyzes the Jadids' views on selflessness through the works of Fitrat, Behbudi, Avloni, and Cholpon, arguing that their ideas were shaped by the synthesis of national and religious values. Furthermore, the psychological, sociological, and ethical dimensions of selflessness are discussed in detail, showing it as a complex phenomenon grounded in empathy, compassion, responsibility, and moral values. The study concludes that for the Jadids, selflessness was not merely a moral virtue, but a necessary condition for the spiritual awakening and development of the nation.

ЖАДИДЛАР ФИДОКОРЛИГИ ПОЗИТИВИЗМ ФАЛСАФАСИ ДОИРАСИДА

Отабек Махсуджонов

Мустақил тадқиқотчи

Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар институти

*Исҳоқхон Ибрат – Қатагон қурбонлари хотираси музейи директори
Тошкент, Ўзбекистон*

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Жадидлар, Фидокорлик, Алтуризм, Позитивизм фалсафаси, Огуст Конт, Фитрат, Бехбудий, Авлоний, Чўлпон, Маърифатпарварлик, Миллат уйғониши, Эмпатия, Ҳамдардлик, Маънавий қадриятлар.

Аннотатсия: Мазкур мақолада жадидлар фаолиятидаги фидокорлик феномени позитивизм фалсафаси нуқтаи назаридан таҳлил этилган. Инсоният тафаккури тарихида бошқалар манфаатини шахсий манфаатдан устун қўйиш ғоясининг илдишлари, уларнинг илмий ва фалсафий талқинлари ёритилади. Хусусан, Огуст Конт томонидан фан ва фалсафага олиб кирилган “алтуризм” тушунчасининг мазмуни, унинг жамият тараққиётидаги аҳамияти кўрсатиб берилади. Мақолада жадидларнинг фидокорлик ҳақидаги қарашлари Фитрат, Бехбудий, Авлоний ва Чўлпон асарлари мисолида таҳлил қилиниб, уларнинг ғоялари миллий ва диний қадриятлар уйғунлигида шакллангани асослаб берилган. Шунингдек, фидокорликнинг психологик, сотсиологик ва ахлоқий жиҳатлари кенг ёритилиб, унинг эмпатия, ҳамдардлик, масъулият ва маънавий қадриятларга асосланган мураккаб ҳодиса эканлиги изоҳланган. Тадқиқот хулосаларига кўра, жадидлар учун фидокорлик фақат ахлоқий фазилат эмас, балки миллатнинг маънавий уйғониши ва тараққиёти учун зарурий шарт бўлган.

САМООТВЕРЖЕННОСТЬ ДЖАДИДОВ В КОНТЕКСТЕ ПОЗИТИВИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Отабек Махсуджонов

Независимый исследователь

Института социально-духовных исследований

Директор Музея памяти жертв репрессий имени Исхакхона Ибрата

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: джадиды, самопожертвование, альтруизм, философия позитивизма, Огуст Конт, Фитрат, Бехбуди, Авлони, Чулпон, просветительство, национальное возрождение, эмпатия, сочувствие, духовные ценности.

Аннотация: В данной статье феномен самопожертвования в деятельности джадидов рассматривается с точки зрения философии позитивизма. Раскрываются корни идеи предпочтения общественных интересов личным, её научные и философские трактовки. В частности, показано содержание введённого Огюстом Контом в науку и философию понятия «альтруизм» и его значение для развития общества. В статье

анализируются взгляды джадидов на самопожертвование на примере произведений Фитрата, Бехбуди, Авлони и Чулпана, обосновывается их формирование в синтезе национальных и религиозных ценностей. Кроме того, подробно раскрываются психологические, социологические и этические аспекты самопожертвования, объясняется его сложная природа, основанная на эмпатии, сочувствии, ответственности и духовных ценностях. Согласно выводам исследования, для джадидов самопожертвование было не только моральной добродетелью, но и необходимым условием духовного возрождения и развития нации.

Инсоният тафаккури тарихида ўзгалар манфаати учун ўз манфаатларидан воз кечиш ғояси доимо марказий ўринлардан бирини эгаллаб келган. Бу хислат турли маданиятларда қахрамонлик, ватанпарварлик, олийжаноблик каби номлар билан улуғланган бўлса-да, унинг замонавий илмий таҳлили XIX асрда бошланди. Айнан шу даврда инсон хулқ-атворининг ижтимоий ва психологик илдизларини ўрганишга қаратилган янги ёндашувлар пайдо бўлди.

Фидокорлик ҳодисасини илмий муомалага киритиш ва уни тизимли ўрганишга уринишлар инсониятнинг ўз табиати ҳақидаги тасаввурларини тубдан ўзгартирди. Бу шунчаки яхшилик қилиш эмас, балки чуқур мотиватсион ҳолат ва ижтимоий бирликнинг асоси сифатида кўрила бошланди. Бу ғоянинг ўзбек жадиличилигидаги энг ёрқин ва кескин ифодасини Фитратнинг (“Миллий нағма” мақолаларидан) қуйидаги сўзларида кўриш мумкин:

“Бизнинг жонимиз ҳам, молимиз ҳам миллат учундир.”

Фитрат учун миллат йўлидаги фидокорлик шунчаки юксак фазилат эмас, балки инсонийликнинг асосий мезони эди:

“Миллатнинг озодлиги учун фидокор бўлмаган киши, инсон деб аталмоққа лойик эмасдир.”

“Алтруизм ” атамасини фанга француз файласуфи ва сотсиологи Огюст Конт олиб кирган.¹ У бу тушунчани латинча “алтер” – “бошқа” сўзидан келиб чиққан ҳолда, “бошқалар учун яшаш” ахлоқий идеалини ифодалаш учун қўллаган.² Контнинг назарида альтруизм нафақат шахсий фазилат, балки жамиятни янада инсонпарварроқ қилишга қодир ижтимоий куч эди. Унинг концепсиясида альтруизм худбинликка қарама-қарши қўйилиб,

инсоният тараққиётининг якуний мақсади сифатида кўрилган. Бу ғоя позитивизм фалсафасининг бир қисми бўлиб, жамиятни илмий асосларда қайта қуришга қаратилган кенгроқ интеллектуал лойиҳанинг таркибий элементи эди.

Замонавий илм-фан Контнинг дастлабки таърифини янада чуқурлаштириб, фидокорликнинг асосий таркибий қисмларини аниқлади. Буларга қуйидагилар киради:

Ғаразсизлик: Фидокорона хатти-ҳаракат бошқа шахсдан ҳеч қандай моддий ёки номоддий манфаат кутмасдан амалга оширилади.¹ Фидокор шахс ўз ҳаракатлари учун миннатдорчилик, мақтов ёки келажакда қандайдир имтиёз олишни мақсад қилмайди.

Бошқалар фаровонлигига эътибор: Фидокор шахс ўз диққатини бошқа одамларнинг эҳтиёжлари ва манфаатларига қаратади. Уларнинг бахти ва фаровонлиги фидокор учун шахсий қониқиш манбаи бўлиб хизмат қилади.⁶

Ихтиёрийлик ва онглилик: Фидокорлик мажбурият ёки ташқи босим остида эмас, балки онгли ва ихтиёрий танлов асосида намоён бўлади.³ Бу шахснинг ички эътиқодлари ва қадриятларидан келиб чиқадиган ҳаракатдир.

Қизиғи шундаки, “алтруизм” атамасининг ўзи замонавий, илмий ва дунёвий лойиҳа – Конт позитивизмининг маҳсули бўлиб, анъанавий диний ахлоқдан ташқарида ахлоқий тизимни яратишга уриниш эди. Конт альтруизмга асосланган этикани насроний этикасига қарама-қарши қўйган, чунки унинг фикрича, насронийлик шахсий нажотга интилиш туфайли “худбинлик” элементларига эга эди.

Бу ҳолат жадинлар ҳаракати билан қизиқарли бир параллел ҳосил қилади. Жадинлар ҳам миллат учун хизмат қилишдек замонавий ғояни илгари сурсалар-да, уни Конт каби диндан ажратмадилар. Ақсинча, улар миллий ва диний қадриятларни уйғунлаштирдилар. Буни

Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Падаркуш” муқаддимасидаги сўзлари яққол исботлайди:

“Ватан учун, миллат учун, дин учун фидокорлик қилмоқ — энг улуғ шарафдир.”

Бундай фидокорликнинг мукофоти эса шахсий нажот эмас, балки миллат хотирасида мангу яшаш эканлигини қуйидаги фикр ҳам тасдиқлайди:

“Кимки миллат учун фидокор бўлса, унинг номи мангу яшар.”

Жадинлар ҳам жамият тараққиёти учун замонавий йўлни излаганлар, бироқ улар замонавийликни исломий қадриятлар билан уйғунлаштиришга интилганлар.⁹ Иккала ҳаракат ҳам жамиятни янги асосларда, фуқаронинг жамият олдидаги бурчи ҳақидаги янгича тушунчалар асосида ислоҳ қилишга қаратилган замонавий интеллектуал саъй-ҳаракатлар эди. Конт бу бурч учун универсал, дунёвий асос излаган бўлса, жадинлар миллий, маданий-маърифий асосни яратишга уриндилар. Бу шуни кўрсатадики, фидокорлик руҳи қадимий

бўлса-да, унинг замонавий тушунчаси Европада “алтруизм” атамаси билан бир вақтда Марказий Осиёда “миллат ғами” шаклида қайта таърифланаётган эди.

Фидокорлик феномени ўзининг мураккаблиги туфайли бир нечта фан соҳаларининг диққат марказида туради. Ҳар бир соҳа бу ҳодисани ўзига хос нуқтаи назардан таҳлил қилади.

Психологик ёндашув: Психологияда альтруизм кўпинча бошқаларга онгли, ихтиёрий хизмат қилиш сифатида таърифланади ва унинг асосида севги, садоқат, ҳамдардлик ва раҳмдиллик каби ички мотивлар ётади.³ Психология фанлари доктори Н.В. Гришинанинг таъкидлашича, альтруизм шахсий манфаатларга асосланган бошқа мотивлардан фарқ қилувчи мустақил мотивдир; унинг негизида бошқаларга бўлган меҳр ва ғаразсиз ғамхўрлик, гуруҳ манфаати учун фидойиликка тайёрлик, бериш эҳтиёжи ва масъулият ҳисси ётади.³ Бу ёндашув фидокорликни шахснинг ички дунёси, унинг ҳиссиётлари ва эътиқодлари билан боғлайди.

Сотсиологик ёндашув: Сотсиология асосчиларидан бири Эмил Дюркгейм альтруизмни шахснинг жамият томонидан тўлиқ ютилиши, жамият интилишларига мос келмайдиган шахсий мақсадлардан воз кечиш ва унинг меъёрларини тўлиқ қабул қилиш деб тушунган.³ Бу нуқтаи назардан, альтруизм ижтимоий бирлик ва барқарорликни таъминловчи муҳим механизмдир. Фидокор шахс ўзини каттароқ бир бутуннинг – жамият, миллат ёки гуруҳнинг бир қисми сифатида ҳис қилади ва унинг манфаатлари учун ҳаракат қилади. Бу фидокорликнинг ижтимоий функциясини, унинг жамиятни мустаҳкамлашдаги ролини очиб беради.

Фалсафий ва ахлоқий ёндашув: Фалсафа ва этикада альтруизм одамларнинг бир-бирига бўлган табиий мойиллигига асосланган ахлоқий талабнинг ифодаси сифатида қаралади.³ Адам Смитнинг фикрича, инсон табиатида шундай қонунлар мавжудки, улар уни бошқаларнинг тақдири билан қизиқишга ва уларнинг бахтини ўзи учун зарур деб билишга мажбур қилади, ҳатто бундан бевосита фойда олмаса ҳам.³ Рус файласуфи Владимир Соловёв альтруизмни ачиниш ҳисси орқали асослаб, уни инсон табиатининг табиий кўриниши деб билади ва “бошқа инсонлар билан ахлоқий бирдамлик” сифатида таърифлайди. У бу тушунчани Кантнинг категорик императиви билан боғлайди: бошқалар сенга қандай муносабатда бўлишини истасанг, сен ҳам уларга шундай муносабатда бўл.³ Бу ёндашув фидокорликни олтин қоида каби универсал ахлоқий тамойиллар билан боғлаб, унинг умуминсоний аҳамиятини таъкидлайди.

Альтруизм-эгоизм парадокси

Бир қарашда альтруизм ва эгоизм (худбинлик) бир-бирига мутлақо зид тушунчалардек туюлади. Бироқ, уларнинг ўзаро муносабати анча мураккаб. Баъзи назариялар шуни

кўрсатадики, фидокорона ҳаракатлар шахсга ички мукофотлар – қониқиш, бахт ва хотиржамлик ҳиссини бериши мумкин ва бу ҳолатни “эгоистик” манфаат сифатида талқин қилиш мумкин.⁸ Масалан, бировга ёрдам берган одам ўзини яхши ҳис қилади, бу эса унинг келажақда ҳам шундай ҳаракат қилишига туртки бўлади.

Бироқ, бу ёндашувга қарши жиддий далиллар мавжуд. Асосий қарши аргумент шундан иборатки, ҳаракат натижасида пайдо бўладиган ижобий ҳиссиёт унинг асосий мақсади ёки сабаби бўлиши шарт эмас.³ Мақсад (бошқа одамга ёрдам бериш) ва ҳиссий натижа (ўзини яхши ҳис қилиш) икки хил нарсадир. Фидокор шахснинг асосий мақсади ўзининг ҳиссий ҳолатини яхшилаш эмас, балки бошқа одамнинг аҳволини енгиллаштиришдир.¹³ Қониқиш ҳисси эса бу мақсадга эришишнинг ёқимли “қўшимча маҳсулоти” ҳолос.

Бундан ташқари, баъзи тадқиқотчилар алтруизм эгоизмнинг акси эмас, балки шахс манфаатларининг бошқаларни ҳам ўз ичига оладиган даражада кенгайиши деб ҳисоблайдилар.¹⁴ Бу нуқтаи назардан, фидокор шахс ўз “Мен”ининг чегараларини кенгайтириб, бошқаларнинг фаровонлигини ўз фаровонлигининг бир қисми сифатида қабул қилади. Бу ёндашув алтруизм ва эгоизм ўртасидаги кескин чегарани йўқотиб, уларни инсон мотиватсиясининг мураккаб тизимидаги ўзаро боғлиқ элементлар сифатида кўриш имконини беради.

Эмпатия ва ҳамдардликнинг марказий ўрни

Фидокорликнинг психологик асосларини ўрганар эканмиз, эмпатия ва ҳамдардлик тушунчаларининг марказий ролини эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Бу икки ҳиссиёт фидокорона хулқ-атворнинг пойдеворини ташкил этади.

Эмпатия – бу бошқа одамнинг ҳиссий ҳолатини тушуниш ва унинг ҳис-туйғуларини ўз бошидан кечираётгандек ҳис қилиш қобилиятидир.⁶ У икки компонентдан иборат:

1. Когнитив эмпатия: Бошқа одамнинг нуқтаи назарини, фикрлари ва ҳиссиётларини интеллектуал даражада тушуниш.
2. Аффектив (ҳиссий) эмпатия: Бошқа одамнинг ҳис-туйғуларини ўзида ҳам ҳис қилиш, унинг қувончига шерик бўлиш ёки қайғусига ҳамдард бўлиш.

Эмпатия фидокорлик учун зарурий шартдир, чунки у бизга бошқа одамнинг ёрдамга муҳтожлигини англаш имконини беради.¹⁶ Бировнинг оғриғини ҳис қилмасдан туриб, унга ёрдам беришга чинакамига интилиш қийин.

Ҳамдардлик эса эмпатиянинг фаол кўринишидир. Бу шунчаки бировнинг азобини ҳис қилиш эмас, балки унинг азобини енгиллаштиришга бўлган кучли истакдир.² Агар эмпатия бизни бошқа одамнинг ҳолатига боғласа, ҳамдардлик бизни унга ёрдам бериш учун ҳаракатга ундайди. Айнан ҳамдардлик эмпатияни фидокорона хатти-ҳаракатга

айлантиради. Эмпатиясиз фидокорлик шунчаки қоидаларга риоя қилиш ёки ижтимоий бурчини бажариш бўлиши мумкин. Ҳамдардлик билан эса у чуқур инсоний алоқага, бир қалбнинг иккинчи қалбга жавобига айланади.

Хулоса қилиб айтганда, фидокорлик шунчаки яхши хулқ эмас. У фалсафий, ижтимоий ва психологик жиҳатдан чуқур илдизларга эга бўлган мураккаб ҳодисадир. У ғаразсизлик, онглилик ва ихтиёрийликка асосланади, эмпатия ва ҳамдардликдан озикланади ҳамда инсониятнинг энг олийжаноб интилишларидан бирини ўзида мужассам этади.

Фидокорнинг анатомияси: Психологик портрет

Фидокорликнинг умумий таърифларидан унинг амалиётдаги кўринишларига ўтар эканмиз, фидокор шахснинг ўзига хос психологик хусусиятларини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Эмпирик тадқиқотлар ва психологик кузатувлар фидокорона хулқ-атворга мойил бўлган одамларда бир қатор умумий шахсий хислатлар, мотивлар ва хулқ-атвор моделларини аниқлаш имконини беради. Бу портрет бизга фидокорликнинг шунчаки вазиятга боғлиқ реакция эмас, балки барқарор шахсий хусусият эканлигини тушунишга ёрдам беради.

Фидокор шахсларни бошқалардан ажратиб турадиган бир нечта ядровий хусусиятлар мавжуд. Бу хислатлар уларнинг дунёқараши, ўзаро муносабатлари ва қарор қабул қилиш услубларини белгилайди.

Юқори даражадаги эмпатия ва ижтимоий сезгирлик: Бу, шубҳасиз, фидокор шахснинг энг муҳим белгисидир. Улар бошқа одамларнинг ҳиссий ҳолатларини чуқур англаш ва уларга ҳамдард бўлиш қобилятига эга.⁶ Улар суҳбатдошининг оҳангидаги кичик ўзгаришларни, юз ифодасидаги нозик белгиларни ва хатти-ҳаракатларидаги яширин маъноларни илғаб оладилар. Бу ижтимоий сезгирлик уларга бошқаларнинг эҳтиёжларини аниқроқ тушуниш ва ўз вақтида ёрдам кўрсатиш имконини беради.

Кучли масъулият ҳисси: Фидокорлар ўз ҳаракатларининг оқибатларини тушунадилар ва ўз жамиятидаги бошқа одамларнинг фаровонлиги учун шахсий масъулиятни ҳис қиладилар.² Улар “бу менинг ишим эмас” деган фикрдан йироқ бўлиб, муаммоларни кўрганда ўзларини аралаштиришга мажбур деб биладилар. Бу масъулият ҳисси уларни бефарқлик ва лоқайдликдан сақлайди ҳамда фаол ҳаракатга ундайди.

Ички назорат нуқтаси ва ахлоқий мезон: Фидокор шахслар ташқи босим, ижтимоий кутишлар ёки мукофот учун эмас, балки ўзларининг чуқур ички эътиқодлари ва ахлоқий тамойиллари асосида ҳаракат қиладилар.¹ Уларнинг хатти-ҳаракатлари адолат, ҳалоллик ва инсонпарварлик каби қадриятларга асосланган ички ахлоқий компас томонидан бошқарилади. Уларнинг ҳаракатлари мажбурий эмас, балки онгли ва эркин танлов натижасидир.³

Саҳоват ва меҳр-оқибат: Бу шахслар ўз ресурсларини – вақт, куч, пул ва билимларини бошқалар билан баҳам кўришга табиий мойилликка эга.⁶ Улар учун бериш олишдан кўра кўпроқ қониқиш келтиради. Уларнинг меҳр-оқибати шунчаки хушмуомалалик эмас, балки бошқаларга ёрдам бериш ва уларнинг ҳаётини яхшилашга қаратилган самимий истақдир.

Ушбу психологик портрет жаҳидлар ҳаракатининг мақсади билан бевосита боғлиқ. Жаҳидлар нафақат саводхонликни оширишни, балки миллат учун янги, онгли, масъулиятли ва фаол зиёлилар қатламини яратишни мақсад қилганлар. Уларнинг таълим дастурлари танқидий фикрлаш, масъулият ва ўз-ўзини сафарбар қилиш каби ҳислатларни ривожлантиришга қаратилган эди. Бу масъулиятни Абдулла Авлоний муқаддас бурч даражасига кўтариб, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида шундай ёзади:

“Ватан равнаки учун фидокорлик қилмоқ фарздир.”

Аслида, жаҳидларнинг маърифатпарварлик лойиҳаси шунчаки таълим ислоҳоти эмас, балки фидокор шахснинг психологик хусусиятларини бутун бир авлодда шакллантиришга қаратилган кенг қўламли амалий ижтимоий психология тажрибаси эди. Улар жамиятни ўзгартириш учун аввало инсонни, унинг шахсиятини ўзгартириш кераклигини чуқур англаганлар. Жаҳид мактаблари пассив ва ўз манфаатинигина ўйловчи шахсдан фаол, ватанпарвар ва фидокор шахсни тарбиялаш “фабрикалари” бўлиши керак эди. Бу янги инсоннинг қиёфасини Авлоний бир жумла билан аниқ тасвирлаб берган:

“Миллатни севган инсон — ўзини унутиб, халқ учун яшар.”

Фидокор шахснинг хатти-ҳаракатларини нима бошқаради? Ташқи томондан уларнинг ҳаракатлари қурбонликка ўхшаса-да, ички дунёсида бу ҳаракатлар чуқур маъно ва қониқиш билан боғлиқ.

Маъно излаш ва ўз-ўзини актуаллаштириш: Кўплаб фидокорлар учун бошқаларга ёрдам бериш ҳаётга маъно бахш этиш ва ўз салоҳиятини рўёбга чиқаришнинг бир усулидир.¹¹ Бу улар учун юк эмас, балки ҳаётий мақсад манбаидир. Бошқаларнинг ҳаётига ижобий таъсир кўрсатиш орқали улар ўз ҳаётларининг аҳамиятини ҳис қиладилар.

“Ёрдамчининг кайфияти”: Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, фидокорона ҳаракатлар ижобий психологик оқибатларга олиб келади. Буларга бахт ҳиссини ошиши, ҳаётдан қониқиш, стресс ва депрессия даражасининг пасайиши киради.¹¹ Бу ички қониқиш ҳисси фидокорона хулқ-атворни мустаҳкамловчи кучли рағбатлантирувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Ҳасад ва моддиятчиликдан хоилик: Фидокор шахслар кўпинча ҳасад ва очкўзлик каби ҳислардан йироқ бўладилар. Улар бошқаларнинг муваффақиятидан чин дилдан қувонадилар ва ўзларида бориға шукр қилиш ҳисси (“йетарлилик ҳисси”) туфайли ўз

ресурсларини эркин тақсимлай оладилар.⁸ Уларнинг бахти моддий бойликка эмас, балки инсоний муносабатлар ва маънавий кадриятларга боғлиқдир.

Хулқ-атвор моделлари

Фидокор шахснинг ички дунёси унинг кундалик хатти-ҳаракатларида намоён бўлади. Бу хатти-ҳаракатлар кичик меҳр-оқибат кўринишларидан тортиб, жиддий қурбонликларгача бўлган кенг доирани қамраб олади.

Просотсиал ҳаракатлар: Улар турли хил ёрдам бериш хулқ-атворларида фаол иштирок этадилар. Бунга оддий хушмуомалалик (мақтов айтиш)дан тортиб, жиддий фидойилик (хайрия, кўнгиллилик)гача бўлган ҳаракатлар киради.¹ Улар учун ёрдам бериш кундалик ҳаётнинг ажралмас қисмидир.

Бошқаларнинг эҳтиёжларини биринчи ўринга қўйиш: Фидокор шахслар ўзларининг шахсий манфаатлари ва фаровонлигини бошқаларникидан юқори қўйишга тайёр эканликларини намоён этадилар. Кўпинча бу ҳолат уларда ички зиддият ёки ноқулайлик туғдирмайди.⁸ Улар учун бировнинг муаммосини ҳал қилиш ўзларининг кичик ноқулайликларидан муҳимроқдир.

Ижтимоий капитални яратиш: Гарчи бу уларнинг асосий мақсади бўлмаса-да, фидокорона хулқ-атвор натижасида бу шахслар кучли ижтимоий алоқаларга, яхши обрўга эга бўладилар ва қийин вазиятларда ўзлари ҳам ёрдам олиш эҳтимоли юқори бўлади. Уларнинг ғаразсиз ҳаракатлари жамиятда ишонч ва ўзаро ёрдам муҳитини яратади, бу эса пировардида ҳаммага, шу жумладан, уларнинг ўзларига ҳам фойда келтиради.

Хулоса қилиб айтганда, фидокор шахс – бу юксак эмпатияга, кучли масъулият ҳиссига ва ички ахлоқий компасга эга бўлган, ўз ҳаётининг маъносини бошқаларга хизмат қилишда топадиган инсондир. Бундай инсоннинг психологик таърифини Чўлпон (“Миллат йўлида” мақоласи) бир жумлада мужассам этган:

“Фидокорлик — бу ўз нафсониятини эмас, миллатнинг саодати ва озодлигини кўзлашдир.”

Унинг хатти-ҳаракатлари ички мотиватсия билан бошқарилади ва унга чуқур психологик қониқиш келтиради. Бу шундай барқарор хусусиятки, у ҳатто инсоннинг жисмоний ўлиmidан ҳам устун туради, Чўлпон таъкидлаганидек:

“Кимки миллат учун фидокор бўлса, унинг руҳи боқий яшар.”

Жадидлар учун фидокорлик шунчаки ахлоқий фазилат эмас, балки миллатнинг борлиғи учун асосий шарт эди. Бу ҳаракатнинг бутун моҳияти умумий жадид оҳангидаги қуйидаги шиорда акс этади:

“Фидокорликсиз маърифат бўлмас, маърифатсиз миллат бўлмас.”

Бу фидокорликнинг энг олий ва амалий кўриниши эса, Мунавварқори (“Мактаб” мақолалари) таъкидлаганидек, таълим ва маърифат тарқатишдир:

“Миллатнинг нажоти фидокор муаллимлар кўлидадир.”

“Ким мактаб очса, ўша миллат учун фидокорлик қилган бўлур.”

Зеро, ўз жонини миллат маърифати ва озодлиги йўлида фидо қилган инсонгина келажакка йўл очувчи чирокқа айланади:

“Ўз жонини фидо қилган зот — миллатни абадиятга элтувчи машъалдир.”

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алтруизм: бу нима ва у қандай содир бўлади, <https://vfokuse.mail.ru/article/altruizm-67292206/>
2. Алтруизм нима, <https://chance.su/939-что-такое-altruizm.html>
3. Альтруизм — Википедия, <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
4. Алтруизм: яхшилик деб аталадиган нарсa (китоб парчаси), <https://psyportal.org/texts/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%97/%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%82%D0%B0%D0%BA-%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%8B%D0%B2%D0%B0%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B5-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE.html>
5. Алтруизм: бу нима, турлари, назариялари, альтруист ким эканлиги ҳақидаги мисоллар, <https://www.forbes.ru/forbeslife/459841-dobro-bez-lukavstva-cto-takoe-al-truizm-i-kak-emu-naucit-sa>
6. Алтруизм: бу оддий сўзлар билан нима - ҳаммага ёрдам берадиган одам, <https://blog.alter.ru/glossary/altruizm/>
7. Алтруизм: бу нима, мисоллар, психологиядаги маъно, <https://znanierussia.ru/articles/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
8. Альтруист ким: 5 та асосий белги, <https://mail.kz/ru/news/interesting/kto-takoi-altruist-glavnyh-priznakov>
9. Жадидизмнинг руҳи ва унинг “янги” форматидаги роли, <https://inlibrary.uz/index.php/ijp/article/view/84691>
10. Алтруизм: нима учун альтруистларга психотерапия керак, <https://zigmund.online/journal/uncategorized/altruizm-i-altruist/>

11. Алтруизм психологияси: мотиватсия ва бошқа одамларга ёрдам беришнинг оқибатлари, <https://www.b17.ru/blog/418939/>

12. Алтруизм: фидокорона хулқ-атвори қандай ривожлантириш керак. Нима учун бошқаларга ёрдам бериш янада тўлиқ ҳаётга олиб келиши мумкин, <https://www.verywellmind.com/what-is-altruism-2794828>

13. Шахснинг альтруистик хатти-ҳаракатларининг хусусиятлари. <http://hpsy.ru/public/x2463.htm>

14. Алтруизм феномени: янги жиҳатлар ва замонавий аналитик тенденциялар. Сотсиология фанлари мутахассислиги бўйича илмий мақола матни.

15. Алтруизм, ҳамдардлик, бошқаларга ёрдам бериш. Ижтимоий хатти-ҳаракатлар, <https://www.b17.ru/article/508549/>

16. Эмпатиянинг альтруизм ва худбинликнинг намоён бўлишига таъсири мавзу, <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-yempatii-na-proyavleniya-altruizma-i-yegoizma>

17. Жадидизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, жадидлик ҳаракатининг тарихий шартлари ва асосий шакллари, Хамракулов Ўткиржон Махмудович, Ҳарбий таълим факултети мустақил тадқиқотчиси, Фарғона давлат университети. Март 2025